

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויגש, תשפ"ב, מספר 1448

הגביע באמתחת בנימין פנחס חליווה

על פי ההסבר השני הוא מציע שלא לראות בהשבת הכסף עניין מרכזי בתוכניתו של יוסף, אלא כשל טכני שנגרם משיטת הגבייה ומריבוי המהומה בשל הרבים שהגיעו למצרים לשבור שבר. הבאים היו שמים את כספם בשקים שהביאו עימם, ופקידי השלטון היו ממלאים את השקים בתבואה לפי הכסף שנמצא בהם. מצד אחד הייתה מידה רבה של אמונה בתמורה שיקבלו עבור כספם, ומצד שני נעשה הדבר מחוסר ברירה כי "דבר מלך שלטון".

'אור החיים' מונה שלוש סיבות לפשר התנהגותו של יוסף: האחת, יוסף רצה לביישם באמצעות עבירת הגנבה, כדי שיחוש את תחושת האשמה של הגנב שנתפס בגנבתו, וכך יקרב את כפרתם. השנייה, יוסף רצה לבחון אם ימסרו עצמם על שחרור בנימין, והשלישית – רמז להם עניין הגניבה כדי שיבינו שמישהו בבית פרעה יודע על המעשה שעשו לאחיהם, כפי שרמז להם כבר בסעודה איתו: "וַיִּשְׁבוּ לְפָנָיו הַבָּכָר כְּבִכְרָתוֹ" (בר' מג:לג).

ר' יצחק אברבנאל, שהצבנו את שאלתו בראשית עיוננו, מציע תשובה משלו. לפיה, יוסף ביקש לבחון את האחים אם הם אוהבים את בנימין, בנה של הגבירה רחל המועדפת על יעקב, או עדיין שוררת אווירה של שנאה לבנה של רחל האישה האהובה. אם האחים יתאמצו להצילו, הרי שהם תיקנו את מעשיהם וחזרו בתשובה, ואם הם ינצלו את העובדה שהוא נמצא אשם בגנבה, הרי שעדיין יש קנאה ושנאה לבן רחל. החשש של יוסף היה, שאם רק ישים את הגביע באמתחת בנימין, הוא יכשיל אותם, כי הם יאמרו: 'הוא גנב ולנו אין יכולת להציל אדם אשם, ולכן אין לנו ברירה אלא להפקיר אותו'. לעומת זאת, אם גם אצלם ימצא כסף לא חוקי, הם ייזהרו בניסיונם להאשים את בנימין.

כאן עלינו לשאול מה באמת חשבו האחים לאחר שנמצא הגביע באמתחת בנימין: האם האמינו שהוא גנב את הגביע או הבינו שיש כאן עלילה של השליט, שהרי כל ההתנהגות שלו מוזרה: תחילה העליל עליהם והאשימם בריגול, שזו אשמה חמורה מאוד; לאחר מכן הזמין אותם לאכול איתו בביתו,

שיאה של התוכנית שיזם יוסף לבחון את אחיו מגיע בסוף הפרשה, לאחר שהאחים זכו לאכול בחברתו של שליט מצרים. על פי הוראתו של יוסף נשלחו האחים חזרה לארצם, ובאמתחותיהם הכסף ששילמו עבור התבואה. יוסף ציווה להטמין באמתחת בנימין את הגביע שבו הוא שותה, ושבאמצעותו הוא עושה גם מעשי ניחוש וכישוף כדרך שעשו שליטי מצרים באותם ימים.

ר' יצחק אברבנאל שואל מדוע ציווה יוסף לשים כסף באמתחותיהם של כל האחים ואת הגביע באמתחת בנימין? אם כוונתו הייתה להפיל את בנימין בלבד כדי לבחון את מסירותם של האחים לבנה השני של רחל, הרי די היה שיטמין את הגביע באמתחת בנימין! ואם נאמר שרצה לתמוך תמיכה כספית באחיו, הרי הם עתידים לחזור אליו והוא ישלח אותם לארצם עם מתנות כסף ובגדים!

פרשני המקרא הציעו כמה תשובות: הרמב"ן סבור שהציווי לשים את הכסף באמתחות האחים נעשה בידיעתם, כדי לפצות אותם על העוול שעשה להם יוסף כאשר האשים אותם באשמת הריגול. לחיזוק עמדתו טען הרמב"ן, שאילו היה שם את הכסף ללא ידיעתם, היה צריך להוכיח אותם גם על הכסף ולא רק על הגביע שבאמתחת בנימין. העובדה שהתורה אינה מזכירה בטענותיו של יוסף, או בטענותיו של האיש שנשלח על ידו לחפש באמתחותיהם, את עניין הכסף היא ראיה לכך שהכסף הושב בתיאום איתם. עם זאת רמב"ן מוסיף:

ודע, כי בעבור היות השוברים רבים מאד מכל ארץ מצרים ומהומות רבות בתוכה, היו הבאים נותנין שקיהם וכספיהם למשביר, והוא מודד להם לפי הכסף הנמצא בהם והם לוקחים הניתן להם באשר דבר מלך שלטון, ועוד כי באמונה הוא עושה. ועל כן לקחו בפעם הראשונה שקיהם סגורים ולא ידעו מה בתוכם גם בשנית.¹

* ד"ר עו"ד פינחס חליווה הוא מנכ"ל-מייסד של המכללה האקדמית אשקלון.
1 הרמב"ן בר' מד:א. כך סבור גם ר' עובדיה ספורנו.

3. **אי-חזרה על החטא:** יוסף בוחן אותם מעשית, מעבר למבחן הרצון. שהרי אדם יכול לגלות דעתו שאין בכוונתו לשוב על חטאו, אבל במבחן המעשה הוא ייכשל. הכישלון יכול להיות סובייקטיבי או אובייקטיבי, ושני המקרים ייחשבו כישלון. אדם יכול לשוב ולחטוא, אם באופן אובייקטיבי נבצר ממנו לעמוד בפיתוי של העבירה. במקרה שלנו יוסף חושש, שאם בנימין ייעצר באשמת גנבה מבית המלך, לאחים תהיה טענה אובייקטיבית שאין בכוחם להצילו כי הוא נמצא אשם. במקרה כזה, אי אפשר יהיה לגלות את דעתם; האם הם שמחים לאידו ומברכים "ברוך שפטרנו" ממי שממילא הם שונאים, או שהם אכן מצטערים בצערו. הרצון לא לחטוא שוב הוא שלב חשוב, אך ללא מעשה שמעיד על הרצון, גם הרצון נפגם. תשובתם השלמה חייבת להיות מוכחת באי חזרה על המעשה בכל המובנים והסיטואציות. יוסף מטמין באמתחותיהם כסף, ומוסיף את הגביע באמתחת בנימין כדי שלא יוכלו לטעון טענת אשם רק על בנימין, וייאבקו על חפותו.

המאבק שמנהל יהודה בנאום הגדול שלו ונכונותו להימסר לעבדות במקום בנימין מעידים על התשובה המלאה של האחים שיהודה מייצגם. יש לזכור, שלפני נאום יהודה והצעתו להימסר לעבדות במקום בנימין, הציעו כל האחים להימסר לעבדות. יהודה מייצג את האחים ויותר מכול הוא מייצג את האשמה שהזכיר להם יוסף כאשר התוודע אליהם. יהודה הוא שהציע למכור את יוסף לעבדות, ועתה הוא מוכן להימסר בעצמו לעבדות, גם כאשר על בנה הקטן של רחל מרחפת אשמה אמיתית, וייתכן שהוא אכן גנב את הגביע. כאמור, יהודה יכול היה לטעון שבנימין גנב, ואין לו ברירה אלא להפקיר אותו, אך הוא אינו עושה כן, ולכן זו תשובה שלמה של האחים. כך באה לסיימה תוכניתו של יוסף; האחים עמדו במבחן שהציב להם. המשפט המכריע בנאומו של יהודה, בהצהרת נכונותו להיות לעבד במקום בנימין, גורם מייד לחשיפתו של יוסף בפני האחים.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

והנה שוב עלילה? היו בקרב חז"ל שחשבו שאולי האמינו האחים או רצו להאמין שבנימין גנב את הגביע. אמונה כזאת יכולה להיות פרי שנאה שנותרה בהם לבנה של רחל הגבירה. ואכן, המדרש אומר שכאשר נמצא הגביע באמתחת בנימין צעקו האחים לעברו 'גנב בן גבת'². יש בצעקה זו ביטוי לשנאה לרחל ולבניה; כביכול, את הנטייה לגנבה קיבל בנימין מאימו, שהרי גנבה את התרפים מלבן אביה כאשר יצאו מחרן לשוב לארץ כנען. על פי הסבר אחר במדרש, האחים היכו את בנימין על כתפיו וטענו כלפיו: 'גנב בן גבת! אתה מבייש אותנו כשם שאימך בישה את אבינו בגנבת התרפים'³.

לעומת דעה זו, רוב הדעות במדרשים אחרים הן, שנכון לומר שהאחים לא ידעו ולא הבינו לאורך כל הדרך שיש כאן עלילה. העלילה שרקם יוסף לא הייתה אלא תוכנית מפורטת ומחושבת, שנועדה לבחון את אישיותם של האחים, והאם שבו בתשובה מלאה, בהתאם לשלושת כללי התשובה שהרמב"ם מפרט בהלכות תשובה: הכרה בחטא, רצון שלא לחזור עליו ואי חזרה על החטא.

המבחן המלא לחוטא השב בתשובה נעשה רק במקרה שהחטא מזדמן לחוטא, והוא יכול לעשותו ללא כל הפרעה, רחוק מעיני הבריות, או אם הוא יכול להצדיקו בטענות שווא, ואף על פי כן אינו עובר על האיסור. רק מי שעומד במבחנים אלה ייחשב כמי שחזר בתשובה שלמה מאותה עבירה.

נבחן תהליך זה על רקע דברי האחים במצרים:

1. **הכרה בחטא:** האחים מכירים בחטא שעשו ביוסף, גם אם הגיעו להכרה זו עשרים ושתיים שנים לאחר המקרה. כפי שעולה מהכתוב: "וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו אֶבְרָם אֲשֶׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהַתְּחַנְּנוֹ אֶלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעֵנוּ עַל כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת" (בר' מב:כא).

מחשבה זו רודפת אותם יום-יום, וכמי שמצפה לעונש ומצפונו מייסרו הם תולים מייד את העלילה שהעלילו עליהם ואת אשמת הריגול בחטאם כלפי יוסף, אף שהמקרה והמקום אינם קשורים לכאורה לאשמת הריגול.

2. **רצון לא לחזור:** לא היה מקרה כזה במשפחת יעקב לאחר האירוע עם יוסף, וגם מתוך הפסוק שציטטנו עולה, שצערם כה רב עד שלא יעלה על הדעת לחשוב שבדעתם לחזור על חטא כזה. עם זאת, מבחן הרצון קשור קשר ישיר לאי-חזרה על החטא, ואת זאת ניתן לבחון במבחנים הנוספים שיוסף עושה להם.

2 מדרש רבה בראשית צב, ת.

3 מדרש תנחומא מקץ, י; הדר זקנים בראשית פרשת מקץ-ויגש פרק מ"ד.